

**ПРИРОДНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА
ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ**

**NATURAL LAW UNDERSTANDING
AS THE IDEOLOGICAL BASIS OF LEGAL EDUCATION**

Тітомир-Зотова О.С.,
*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті аналізується розвиток наукових досліджень із питань впливу правового виховання на різні елементи правової системи держави у світлі змінюваних поглядів на розуміння самого права. Розглядаються представлені в науці підходи до типологізації праворозуміння. Доводиться, що ідейним підґрунтям правового виховання на сучасному етапі державно-правового розвитку України має бути природно-правова концепція права.

Ключові слова: правове виховання, праворозуміння, природне право, юридичний позитивізм, соціологічне праворозуміння.

В статье проанализировано развитие научных исследований по вопросам влияния правового воспитания на различные элементы правовой системы государства в свете изменяющихся взглядов на понимание самого права. Рассматриваются представленные в науке подходы к типологизации правопонимания. Доказывается, что идейным фундаментом правового воспитания на современном этапе государственно-правового развития Украины должна выступать естественно-правовая концепция права.

Ключевые слова: правовое воспитание, правопонимание, естественное право, юридический позитивизм, социологическое правопонимание.

The article analyzes the development of scientific research on the impact of legal education in the various elements of the legal system in the light of changing views on the understanding of the law. The author examines the science presented in the approaches to the typology of legal thinking. It is proved that the ideological foundation of legal education at the present stage of state and legal development of Ukraine should act natural law concept of law.

Key words: legal education, legal thinking, natural law, legal positivism, sociological understanding of law.

Актуальність теми. Упровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних поглядів [1, с. 218]. Розвиток демократії, правової держави і громадянського суспільства неможливий без самоорганізації та соціальної активності громадян, які зумовлені належним рівнем їх політико-правової культури і правосвідомості, впливом правового виховання [2, с. 197]. Це, у свою чергу, указує на актуальність звернення до питань світоглядних і методологічних основ правового виховання, дослідження його практичних моделей, аналізу взаємозв'язку правового виховання та правової культури як факторів розвитку української державності, обговорення стану й перспектив розвитку правової культури і правового виховання в сучасній Україні.

Визначення сутності правового виховання також не може не враховувати того, що на формування й розвиток людини впливає багато факторів. При цьому сама людина не є пасивною істотою, вона є суб'єктом свого формування та розвитку. Потрібна науково обґрунтована система виховних впливів на особистість людини. Така система має спиратися на антропологічні засади, які лежать в основі будь-якого процесу виховання [3, с. 120]. Адже, за образним висловом, «люди є істотами, що ставлять запитання» («question-asking beings») [4, р. 85].

Виклад основного матеріалу. На сьогодні жити в суспільстві, не знаючи юридичних правил, які регулюють поведінку людей, майже неможливо. Знання чинних законів, розуміння необхідності їх виконання стає важливим для кожної людини [5, с. 226].

Як справедливо відзначають вітчизняні дослідники, установлення сутності правового виховання й розкриття його значення на сучасному етапі державотворення в Україні великою мірою залежить від розуміння самого права (праворозуміння), адже «інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія» [6, с. 7].

Праворозуміння являє собою «... усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Воно є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин, що заснована на науковому обґрунтуванні правових явищ, незалежній правовій культурі і правосвідомості громадян. ... Провідне місце серед підходів праворозуміння займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації» [7, с. 48]. Той чи інший тип праворозуміння відображається в суспільній правовій свідомості у вигляді найбільш загальних визначальних, сутнісних ознак, що характеризують переважне ставлення суспільства до права, його особливе правосприйняття. Панівний у певній спільноті тип право розуміння, у свою чер-

гу, справляє конститутивний вплив на всю правову систему загалом [8, с. 306; 9, с. 12].

На підставі такого критерію, як домінуюче праворозуміння, пропонується виділяти такі періоди в дослідженні проблеми правового виховання.

1. Початок поглибленого вивчення проблем правового виховання: кінець 40-х та 50-ті рр. XX ст. У цей період розуміння права як зведеної в закон волі панівного класу починає розвиватися, а зміцнення соціалістичного ладу пов'язується не тільки з революційним примусом, а й з правосвідомістю, яка формується державними органами й громадськими організаціями під керівництвом Комуністичної партії.

2. Активізація напрацювань з цієї проблеми: 60-80-ті рр. XX ст. У цей час досліджено різні форми та методи правового виховання, здійснено спробу сформулювати поняття «правове виховання», з'ясувати його мету й завдання (наукові доробки Ф.Ф. Третьякова, О.А. Лукашевої, В.В. Тищенко, Т.І. Демченко та ін.). У зв'язку з нормативістською інтерпретацією права, яка зводила його до сукупності нормативних актів, крізь призму реалізації ідеологічної функції держави опрацьовується концепція правового виховання й соціально-правової діяльності держави, спрямованої на відтворення законслухняної поведінки населення, яка має переважно примусово-обмежувальний характер.

3. Поява окремих праць, спрямованих на критику догматичного стилю виховання та просвітницько-пропагандистського механізму впливу на людей (В.К. Забігайло, М.І. Козюбра, В.В. Оксамитний, П.М. Рабінович та ін.). Критично-реалістичний підхід до правового виховання (середина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) був пов'язаний як із розвитком широкого підходу до праворозуміння, так і з процесами демократизації суспільства.

4. Кардинальні зміни в дослідженні проблем правового виховання відбуваються з 90-х рр. XX ст. Їх було зумовлено розвитком незалежної державності колишніх радянських республік і конституційним закріпленням процесу формування в них правової державності.

Основа на розрізненні права та закону природно-правове розуміння права, яке здобуло поширення в цей період, вимагає багатогранного, комплексного підходу до розкриття теоретико-методологічних і практичних аспектів правового виховання, у якому на перше місце виходить прищеплення поваги до прав людини як широких мас населення, так і посадовців. Саме на таку зміну в ціннісно-світоглядному аспекті методології правознавства звертав увагу академік НАН України В.Я. Тацій: «Сьогодні вкрай необхідно зорієнтувати молодь на поглиблене розуміння значення права як найбільш універсального, легітимного засобу регулювання взаємин між людьми, особою та державою, заснованого на визнанні людини найвищою соціальною цінністю, взаємній відповідальності людини та держави. Саме такий методологічний підхід сприятиме формуванню у студентської молоді оновленого юридичного світогляду, що спирається на міцний фундамент мо-

рально-правових якостей, здатних стати на заваді асоціальної поведінці, здійсненню правопорушень» [10, с. 30].

Звичайно, різні суспільства визначають право відповідно до власного історичного досвіду, своєї системи цінностей і відповідного політичного контексту [11, р. 4]. Однак природно-правове розуміння права дає змогу сформулювати спільне уявлення про нього як про універсальну систему справедливих установлень, що створюють умови для здійснення вільної волі, зближує його з мораллю, оскільки і право, і мораль є соціальними регуляторами.

Саме тому правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні має сприяти формуванню у свідомості членів суспільства нового праворозуміння, ґрунтованого на ідеях і цінностях природно-правової концепції.

Поняття справедливості і свободи, будучи основними цінностями моралі, пояснюють і природу права. Правове й моральне нормування соціального життя мають загальні ціннісні підстави, які обґрунтовують безумовну значущість людської особистості. Однак ці ціннісні підстави мають різні змістові оцінки. Право будується на цінностях формальної рівності, справедливості, що полягає в еквівалентності одержаного й наданого, свободи як умови здійснення правових відносин [12, с. 180].

Варто зазначити, що в юридичній літературі представлено різні підходи до класифікації типів праворозуміння [13, с. 217].

Так, П.М. Рабінович пропонує такі критерії для класифікації типів праворозуміння: 1) залежно від визнання чи, навпаки, відсутності зв'язку між виникненням «права» та людською свідомістю; 2) за способом обґрунтування, аргументації – наукове й позанаукове; 3) за культурно-цивілізаційною поширеністю – «західне» та «східне»; 4) за соціально-змістовною природою – етнічно-національне, класове, професійне тощо; 5) за кількісним складом носія, суб'єкта праворозуміння – індивідуальне й колективне; 6) залежно від того, інтереси яких суб'єктів відстоює, – індивідуалістичне та комунітарне [14, с. 26].

Статусу однієї з найбільш обґрунтованих у сучасній загальнотеоретичній і філософсько-правовій літературі набуває класифікація типів правового мислення на правовий об'єктивізм, правовий суб'єктивізм та інтерсуб'єктивізм [15, с. 130]. Однак головним питанням, на яке по-різному відповідають зазначені підходи праворозуміння, є питання про місце суб'єкта у формуванні правової реальності, що не може бути методологічною основою дослідження проблем правового виховання.

В аспекті досліджуваної проблеми для нас найбільший інтерес становить поділ типів розуміння права на природно-правовий і позитивістський, «межовою лінією» між якими є питання про співвідношення права з мораллю (природою, розумом, божественним началом), необхідність оцінювання права з погляду надправових (або надпозитивних) цінностей або наявність чи відсутність залежності

праворозуміння від регулятивної діяльності держави, її органів [16, с. 10]. Так, зокрема, Ф.А. Гайєк убачав головну причину протистояння позитивістів і прихильників природно-правової концепції у ставленні до цінностей, які не є власне правовими, але водночас з позиції природного права є такими, порушення яких призводить до втрати правом його конститутивних ознак, «право стає неправим» [17, с. 94]. При цьому причиною «суперечки між правовим позитивізмом і теоріями природного права» вчений називає запропоновану давніми греками «облудну дихотомію всіх явищ на «природні» (phusei, що значить «за природою») і «штучні» пото («за звичаєм») або thesei («за свідомим рішенням»).

На тих самих позиціях стоїть відомий теоретик права А.В. Поляков, який диференціює природно-правовий і позитивістський типи праворозуміння за ставленням до цінностей. Перший тип праворозуміння, зазначає вчений, оснований на думці, згідно з якою право є ціннісним явищем, з чого виникає теоретична спокуса все право звести до певних цінностей (рівності, свободи, прав людини, загального блага, справедливості тощо). Протилежна ж концепція намагається повністю виключити право зі сфери цінностей, обґрунтувавши його не органічно – як багатоедність (уключаючи й ціннісний аспект), а механістично – як сукупність певних однорідних елементів – норм належного або законів, установлених державою, хоча й не заперечує власної цінності права [18, с. 14].

Основний критерій розмежування природно-правового й позитивістського способів обґрунтування правової реальності у ставленні до цінностей убачають й інші вчені [15, с. 41; 19, с. 18]. Зокрема, С.І. Максимов головною рисою, що відрізняє правовий позитивізм від концепції природного права, називає саме прагнення позитивістів надати ціннісно-нейтральне поняття права, адже, на відміну від позитивістів, представники природного права, визначаючи природу права, звертаються до понят-

тя справедливості й загального блага. Позитивізм наполягає на неможливості відрізнити право таке, яким воно реально існує, від права, яким воно має бути [19, с. 18].

Для інших способів осмислення правової реальності проблема необхідності оцінювання права з позиції надправових (або надпозитивних) цінностей не є ключовою. А отже, як видається, саме природно-правове розуміння права як регулятора, який формує у членів суспільства світогляд, сприяє визнанню ними цінності та соціальної значущості свободи, гуманізму, демократії, справедливості, толерантності тощо, має лежати в основі правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні.

Висновки. Цінності природного права є універсальними й мають абсолютний характер, і це є чи не найважливішою їхньою особливістю. Їх універсальність полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак соціального, національного, професійного тощо плану. Вимоги та цінності природного права забезпечують суб'єктові права вищу правоту, якщо він діятиме відповідно до них, і, навпаки, заперечення цих вимог, правил, цінностей у природно-правовій свідомості асоціюється зі злом і руйнацією. Природно-правові цінності й вимоги однаково «працюють» у всіх сферах людського буття, поширюються на всі види життєдіяльності особистості, наявні в будь-якому часі та просторі. У природному праві дуже яскраво простежується його спрямованість на захист, збереження унікальності кожної особистості. У суб'єкта права складається враження, що універсальна імперативність норми природного права «прямує з усією своєю силою, максимальною енергією в кожному конкретну соціальну точку, де перебуває суб'єкт – носій індивідуальної природно-правової свідомості» (Цицерон). І саме це має бути ідейним підґрунтям правового виховання, принципом, що пронизує всю його систему, охоплює кожен його елемент, підпорядковує собі завдання правового виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маштакова В.О. Становлення теорії соціального виховання в Україні в XIX – початку XX ст. / В.О. Маштакова // Вісник Харківської державної академії культури. – 2009. – Вип. 27. – С. 217–224.
2. Калиновський Ю.Ю. Роль правового виховання у відтворенні соціального капіталу в сучасному українському суспільстві / Ю.Ю. Калиновський // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2013. – № 4. – С. 195–200.
3. Аносов І.П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості / І.П. Аносов, М.В. Елькін // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 119–124.
4. Identity Premised on Equality of Difference as a Fundamental Human Right / Anne Becker Cornelia Roux (Ed.). – Safe Spaces : Human Rights Education in Diverse Contexts, 2012. – P. 83–96.
5. Степаненко І.І. Зміст, форми та методи правового виховання старшокласників у Великій Британії / І.І. Степаненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки». – 2013. – № 3. – С. 226–232.
6. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація) / П. Рабінович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 5–17.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П – С. – 2003. – 736 с.
8. Геселев О.В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення / О.В. Геселев // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 305–312.
9. Лапаева В.В. Типы правопонимания: правовая теория и практика : [монография] / В.В. Лапаева. – М. : Российская академия правосудия, 2012. – 578 с.
10. Тацій В.Я. Правове виховання студентства як елемент формування правової держави / В.Я. Тацій // Виховання в контексті соціальної адаптації студентства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.-сем. керівників вищ. навч. закл. та вче-

них-дослідників із проблем виховання студентства в сучасних умовах. Харків, 7 лист. 2003 р. : у 2 ч. / редкол.: В.І. Астахова (відп. ред.) та ін. ; М-во освіти і науки України, Нар. укр. акад. та ін. – Х. : Вид-во НУА, 2003. – Ч. 1. – С. 30–36.

11. Human Rights and Education // Edited by Norma Bernstein Tarrow. – Pergamon Press, 1987. – 261 p.

12. Дзьобань О.П. Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі / О.П. Дзьобань // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2013. – № 4. – С. 179–184.

13. Поляков А.В. Правогенез / А.В. Поляков // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 216–234.

14. Рабінович П.М. Праворозуміння: сутність, класифікації, нездоланність плюралізму / П.М. Рабінович // Бюл. М-ва юст. України. – 2007. – № 5. – С. 25–35.

15. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [монографія] / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.

16. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : [монографія] / О.О. Уварова. – Х. : Друкарня МАДРИД, 2012. – 196 с.

17. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3-х т. / Ф.А.Хайек ; пер. з англ. – К. : Сфера, 1999. – Т. I : Правила та порядок. – 1999. – 196 с.

18. Поляков А.В. Естественная школа права / А.В. Поляков // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 12–19.

19. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – Х. : Консум, 2002. – 296 с.